

Ламонова О.В.

кандидат мистецтвознавства, н. с. відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Т. Т. Рильського НАН України

АНАТОЛІЙ БОНДАРОВИЧ – ІЛЮСТРАТОР ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. В архіві відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ) зберігаються цікаві матеріали щодо Анатолія Мартиновича Бондаровича, відомого українського майстра плакату та кіноплакату. Автор статті аналізує ті з них, які стосуються діяльності художника як ілюстратора дитячої літератури – журналів і книг (кін. 1920 – поч. 1940-х рр.). Знайомство з ними дозволяє значно розширити уявлення про творчість видатного графіка.

Ключові слова: А. Бондарович, українська книжкова графіка 1920-х рр., українська книжкова графіка 1930-х рр.

Аннотация. Ламонова О. В. Анатолий Бондарович – иллюстратор детской литературы. В архиве отдела изобразительного искусства Института искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Ф. Рильского НАН Украины (Киев) хранятся интересные материалы об Анатолии Мартиновиче Бондаровиче, известном украинском мастере плаката и киноплаката. Автор статьи анализирует те из них, в которых художник выступает как иллюстратор детской литературы – журналов и книг (кон. 1920-х – нач. 1940-х гг.). Знакомство с ними позволяет значительно расширить представление о творчестве выдающегося графика.

Ключевые слова: А. Бондарович, украинская книжная графика 1920-х гг., украинская книжная графика 1930-х гг.

Annotation. Lamonova Oksana. Anatoliy Bondarovich as Illustrator of children's literature. Anatoliy Bondarovich is outstanding graphic artist 1920-1930s. His Illustrations for children's literature are been analysed. Books and magazines with this Illustrations are stored in archives of Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology (National Academy of Sciences Ukraine).

Key words: A. Bondarovich, Ukrainian book graphics 1920s, Ukrainian book graphics 1930s.

Постановка проблеми. Анатолій Мартинович Бондарович – видатний український графік 1920-1930-х рр., відомий перш за все як автор плакатів і кіноплакатів. Але одночасно художник багато працював як ілюстратор періодичних видань і книг, головним чином дитячих і підліткових. Архів відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ ім. М. Т. Рильського дозволяє дослідити саме цю, значно менш відому, але не менш цікаву та характерну, сферу діяльності Анатолія Бондаровича. Стаття написана в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, на матеріалі архіву відділу образотворчого мистецтва. Приношу подяку співробітниці Інституту, кандидату мистецтвознавства Сторчай О. В. за допомогу в роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Анатолій Мартинович Бондарович – яскрава постать у довоєнній вітчизняній графіці. Інформація про нього в «Історії українського мистецтва» обмежується, однак, згадками¹. Досить лаконічними є також статті у довідникових виданнях². Художник згадується у деяких спеціальних роботах: «Українська радянська графіка» В. Касіяна та Ю. Турченко³, «Советский политический плакат» Г. Демосфенової та ін.⁴, «Український радянський кіноплакат 20-30-х років» І. Золотоверхової⁵. Чи не найбільш ємною з точки зору інформації про митця залишається публікація О. Подчекаєва⁶.

Формування цілей статті. Проаналізувати архівні матеріали щодо Анатолія Мартиновича Бондаровича, які зберігаються у відділі образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ).

Результати досліджень. Анатолій Мартинович Бондарович народився 3 (15) липня 1892 р. в с. Рогізне (нині Сумського району Сумської області)⁷. У 1914 р. він закінчив Харківське художнє училище, де його викладачами були М. Федоров, М. Пестриков і М. Беркос.

¹ Див.: Історія українського мистецтва/ під ред М. П. Бажана.– Т. 5.– К., 1967.– С. 208, 215; Історія українського мистецтва/ НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; гол. ред. Г. Скрипник., наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – Т. 5.: Мистецтво ХХ століття.– К., 2007.– С. 159, 172.

² Див.: Художники народів СРСР: Библиографический словарь.– Т. 2.– М., 1972.– С. 28; Словник художників України/ під ред. М. П. Бажана.– К., 1973.– С. 32; Мистецтво України: Біографічний довідник/ за ред. А. В. Кудрицького.– К., 1997.– С. 77; Енциклопедія сучасної України.– Т. 3.– К., 2004.– С. 272; Художники України.: Енциклопедичний довідник/ авт.-уп. М. Г. Лабінський. – К., 2006.– С. 88.

³ Касян В., Турченко Ю. Українська радянська графіка.– К., 1957.– С. 179.

⁴ Демосфенова Г., Нурак А., Шантыко Н. Советский политический плакат.– М., 1962.– С. 123.

⁵ Золотоверхова І. Український радянський кіноплакат 20-30-х років.– К., 1983.– С. 17, 21, 23, 57, 58, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 76, 103.

⁶ Подчекаєв О. На привалі// Культура і життя.– 1972.– 14 вересня. З А. Бондаровичем автора статті познайомив письменник О. Ільченко, шанувальник творчості майстра (в тому числі його пізніх міні-пейзажів). У статті згадується також тексти (мемуарні?) самого А. Бондаровича, які, на жаль, не цитуються.

⁷ О. Подчекаєв приводить дещо інші дані – «Анатолій Мартинович виріс на Балашівці, робітничому передмісті Харкова, в сім'ї потомственного робітника. Його дід з материнського боку Олексій Полив'яний був кріпаком князя Лопухова. І пішов би онук по робітничій лінії, якби не мати, що хотіла бачити свого сина вченим» (Див.: Подчекаєв О. На привалі// Культура і життя.– 1972.– 14 вересня). За його ж даними, художник спочатку навчався у Харківському комерційному училищі.

Надійшла до редакції 17.12.2011

Під час Першої світової війни та воєнних дій 1918-1920-х рр. був військовим топографом⁸. Власне художня діяльність Анатолія Бондаровича розпочинається у 1920-х рр. – він створює плакати для 1-го радянського театру в Харкові, бере участь в оформленні міста до свят⁹. Але найбільшу популярність принесли митцеві кіноплакати для Всеукраїнського фотокіноуправління (нині Національна кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженко)¹⁰. Серед них – «Фатальні листи» (1922), «Нібелунги» (1925), «Люди і маски», «Микола Джеря», «Ради скарбів» «Шляхи життя» (усі – 1926). Анатолій Бондарович брав участь у виставці кіноплакатів «Художники сьогодні» (Харків, 1926-1927 рр.). Майстру належать також плакати «Построим в срок большой ташкентский канал!»¹¹, «Все силы на борьбу за высокое качество работы! За большевистскую трудовую дисциплину, за поднятие урожайности!», «Долой фашизм! Да здравствует СССР!», «Юные техники и опытники! Организовывайте... технические комнаты и опытные с/х участки» (усі – 1930-і рр.) та ін. О. Лагутенко відносить Анатолія Бондаровича до групи плакатистів, у роботах яких найпоспідовніше виявився стиль ар-деко¹².

Художник став одним із фундаторів ІЗОГАРТу (секція образотворчого мистецтва Спілки пролетарських митців) і одним з організаторів Творчого об'єднання українських радянських художників. У 1933-1935 рр. Анатолій Бондарович викладав у Ташкентському художньому училищі, у 1945-1947 рр. – у Київському училищі прикладного мистецтва. В цей час він створює головним чином пейзажі («Старий Ташкент», «Новий Ташкент» (об. – 1936), «У Бухарі на Регістані» (1937), «Ранок у Новому Ташкенті» (1940), «Вечір на Дніпрі», «Задніпрянські далі» (1947), «Рибне місце» (1949)). Цей жанр займає важливе місце в творчості митця також у наступні десятиліття («Весняний пейзаж» (1952), «Осінь на дачі» (1954), «Біля пам'ятника Ватутіну» (1956), «Пам'ятник Щорсу» (1961), «Осінь на лісовому озері» (1963)). Пейзаж залишався улюбленим жанром

Анатолій
Бондарович
(фото з
журналу
«Червоні
квіти»,
грудень
1930 р.)

художника і у наступному десятилітті. В цей час він створює своєрідні пейзажі-мініатюри¹³.

Помер Анатолій Мартинович Бондарович у Києві, 19 січня 1975 року.

В архіві відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ ім. М. Т. Рильського зберігаються особисті документи художника (посвідчення, довідки), оригінали його творів (плакати)¹⁴, а також проілюстровані ним журнали і книги. Треба зазначити, що ця добірка формувалася особисто майстром. Майже всі надані ним видання – література для дітей і підлітків.

Із різними редакціями і видавництвами Бондарович співпрацював із другої половини 1920-х рр. Його малюнки та карикатури друкувалися в журналах «Всесвіт», «Червоний перець», «Червоні квіти», «Тук-тук» (Анатолій Мартинович був його художнім редактором, йому належить і назва часопису), «Жовтень». У 1927-1929 рр. майстер – керівник-консультант художньої частини журналу «УЖ»¹⁵. В архіві ІМФЕ

⁸ «Під час боїв за Перекоп Бондарович перебував у штабі Фрунзе. Тут, безпосередньо в кабінеті командуючого, він щодночі наносив кольоровими олівцями бойову обстановку на особисту карту Михайла Васильовича» (Подчекаєв О. На привалі// Культура і життя.- 1972.- 14 вересня).

⁹ О. Подчекаєв (не без деякого пафосу) так пише про цей етап у творчості майстра: «Він був серед тих, хтопершим поставив своє мистецтво на службу народові, виходив з ним у робітничі аудиторії, на вулиці з колонами демонстрантів, «шершавим язиком плаката» боровся з тифом, голодом і розрухою, разом з М. Шароновим і Б. Косаревим малював декорації для першого радянського театру в Харкові, разом з В. Єрміловим оформлював міські площі у дні революційних свят, разом з О. Довженком малював перші кіноплакати для ВУФКУ» (Подчекаєв О. На привалі// Культура і життя.- 1972.- 14 вересня).

¹⁰ Не випадково ім'я А. Бондаровича так часто згадується в монографії І. Золотоверхової «Український радянський кіно плакат 20-30-х рр.». На жаль, тут відтворено лише одну його роботу – плакат до фільму «Шляхи життя» (1926).

¹¹ Див.: Демосфенова Г., Нуок А., Шантько Н. Советский политический плакат.- М., 1962.- С. 123.

¹² Разом з Г. Мундом, П. Ковжуном, С. Гординським, Г. Гриневецьким, Т. Гроновським, Ф. Бартоломейчиком, К. Болотовим. Див: Лагутенко О. Мистецтво 1900-х – першої половини 1930-х років. Графіка. //Історія українського мистецтва/ НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; гол. ред. Г. Скрипник., наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – Т. 5.: Мистецтво ХХ століття.- К., 2007.- С. 159.

¹³ «Невелика кімната в Києві, у провулку Івана Мар'яненка, наче увібрала в себе ранкову свіжість і полудневу спеку, весну і літо. Тут на стінах, немов маленькі віконечка у широкий світ, мініатюрні картини (їх розмір часом не перевищує поштової листівки) рідної природи, змальовані натхненним пензлем митця» (Подчекаєв О. На привалі// Культура і життя.- 1972.- 14 вересня).

¹⁴ Плакати – «Все силы на борьбу за высокое качество работы! За большевистскую трудовую дисциплину, за поднятие урожайности!» (1933), «Долой фашизм! Да здравствует СССР!», «Юные техники и опытники! Организовывайте... технические комнаты и опытные с/х участки» (об. – кін. 1930-х рр.), оригінали (виконані художником в Ташкенті) – «Десять в яблоко без исключения – результат военного обучения», «Окно УЗТАГ №187» («Не забудь, партизан, – в час боротьби і труда...»). «Мова плакату» відчувається також у сатиричних листівках художника («Вот она – победоносная война!» (1943) та ін.).

¹⁵ Згадує Ю. Смолич: «Художника Бондаровича Анатолія Мартиновича знаю від початку двадцятих років, коли він після армійської роботи почав співробітничати у найперших українських радянських ілюстративних журналах – «Всесвіт», «Червоний перець», «Червоні квіти», «Октябрьские всходы», «Жовтень» та інших. Коли у 27-му році організувався журнал «УЖ» («Універсальний журнал») – товстий, місячний, багатілюстрований типу «Мегезін» і я був призначений його редактором, я запросив Бондаровича Анатолія Мартиновича на керівника-консультанта художньої частини журналу (посади художнього редактора тоді не було), – і він став основним художником-ілюстратором та оформлювачем

ім. М. Т. Рильського представлено всі ці видання (крім першого і останнього), а також харківські журнали «Піонерія», «Декада», «Знання та праця», «Октябрьские восток», московський – «30 дней», узбекський часопис «Jas Kuc» періоду кін. 1920-х – кін. 1930-х рр. Добірка не є повною, але уявлення про методи і стиль роботи Анатолія Бондаровича для періодичних видань вона створює.

Надзвичайно характерним є співіснування в творчості художника двох графічних манер. Оскільки вони виникають у майже одночасних творах, йдеться, скоріше, про різницю редакційних смаків. Так, незважаючи на скромні поліграфічні можливості, журнал «Жовтень» намагається наближати свої графічні ілюстрації до живописних творів («За яблуками») або, в крайньому випадку, використовує в них якнайбільшу кількість яскравих кольорів (що, до речі, дає цікавіший результат). Журнал «Тук-тук» (який призначався для дітей, молодших за віком, ніж читачі «Жовтєнати», і де, нагадаємо, Анатолій Бондарович був художнім редактором) прикрашають більш умовні ілюстрації, в яких відчуваються традиції пошуків у сфері книжкової ілюстрації (в тому числі дитячої) першої половини 1920-х рр. Серед ілюстрацій до «Тук-тук» чимало таких, що ілюміновані лише однією фарбою, що, втім, не зменшує їхньої виразності.

Окрему групу складають ілюстрації Анатолія Бондаровича до пригодницької повісті Г. Юнга «Хмереч», яка друкувалася у журналі «Червоні квіти» (1930). Вона мала надзвичайний читацький успіх, захоплені шанувальники порівнювали її із книгами Купера і Майн Рида – звичайно, на користь «Хмереча». Листи з враженнями від повісті Г. Юнга друкувалися у журналі окремою рубрикою. У цьому успіху зіграло свою роль й ілюстрації Анатолія Бондаровича – в усякому разі, його портрет був надрукований поряд з портретом автора повісті. Але фактично ці роботи художника є зразками навіть не журнальної, а газетної графіки (що, звичайно, пов'язано із поліграфічними можливостями та смаками редакції «Червоних квітів»). Невеликі чорно-білі малюнки, виконані до того ж у популярній з 1930-х рр. «розмовчній» манері, зараз створюють дещо мляве враження, тим більше що зображують не найдинамічніші епізоди повісті, а головним чином пейзажі. Одночасно ілюстрації до «Хмереча» є своєрідним містком між журнальною і книжковою графікою Анатолія Бондаровича.

Серед книг, оформлених і проілюстрованих Анатолієм Бондаровичем, – «Тарас Бульба» М. Гоголя (1940), збірка Ю. Яновського «Київські оповідання» (1949), а також твори О. Копиленка «Весела історія», «Молодий більшовик», «Селянка України» (1925-1930), «Вибране» (1949) і «День починається рано» (1950) Ю. Смолича, «Аргонавти Всесвіту» і «Нашад-

ки скіфів» В. Владко (об. – 1952)¹⁶. Усіх цих видань в архіві відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ ім. М. Т. Рильського немає. Однак матеріали з архіву дають досить повне уявлення про Анатолія Бондаровича – ілюстратора дитячої і підліткової літератури кін. 1920-х – 1930-х рр. Тут зберігаються книги «Про малярника-школярика» О. Донченка (Харків, 1928), «Святкуймо п'ятнадцятий Жовтень» (Харків, 1932), «Три зірки» Ю. Арбата (Ташкент, 1940, російською мовою), а також надзвичайно цікавий «Фома» С. Михалкова (Ташкент, 1938, узбецькою мовою). Для старших за віком читачів Анатолій Бондарович оформив та проілюстрував книги К. Данца «Мице-ворсинка» (1930), Дж. Вотермена «Боягуз» (Х., О., 1930), В. Різниченка «Подорож до землі невідомої» (Х., О., 1932). Усі ці видання представлені в архіві.

Книжка-ширмочка «Про малярника-школярика» вийшла як додаток до журналу «Жовтень». Її поліграфічні якості є надзвичайно скромними, але власне малюнки Анатолія Бондаровича – веселі, цікаві та виразні. Художник вдало використовує навіть ілюмінування ілюстрацій лише однією (жовто-гарячою) фарбою, акцентуючи її декоративні якості. Дещо інакше побудовано кольорове рішення ілюстрацій до книги «Святкуймо п'ятнадцятий Жовтень». «Палітра» тут стає значно різноманітнішою, але Анатолій Бондарович не відмовляється остаточно від декоративного використання кольорів. Це наближує ілюстрації до плакату, що, втім, цілком відповідає змісту та навіть стилю книги. Що ж до ілюстрацій до «Трьох зірок», то, незважаючи на цікавий сюжет казки, вони створюють досить мляве враження, особливо враховуючи скромність поліграфічних якостей видання.

Кращою з книг, представлених в архіві, є, безумовно, «Фома». Можливо, тут зіграло свою роль і те, що художник мав справу з дуже якісним літературним матеріалом. Кожна пригода Фоми дійсно є цікавою і надзвичайно смішною, і Анатолій Бондарович супроводжує її не менш виразною ілюстрацією. Книгу весело і приємно навіть просто гортати (текст тут, нагадаємо, дається узбецькою мовою). Ілюстрації, створені з певною мірою умовності і навіть декоративності, прекрасно поєднуються із текстом. Їхнє кольорове рішення, побудоване на поєднанні синього, зеленого і різних відтінків брунатного, є яскравим і одночасно досить елегантним. Крім чудових ілюстрацій, видання має також добре продуманий, гармонійний макет. Здається, художник сам був задоволений роботою – і кінцівка у вигляді тої ж самої книжки «Фома» стає не тільки ілюстрацією до останньої строфи віршу, але й такою собі «грою», коли герой книги та її читач разом опиняються чи то в просторі книги, чи то, навпаки, за його межами.

Книги для підлітків, проілюстровані Анатолієм Бондаровичем, створювалися, звичайно, за іншими законами. Для них художник виконував кольорову обкладинку і велику кількість чорно-білих ілюстрацій

журналу. Через його консультацію проходила вся ілюстративна частина місячника, і Анатолій Мартинович виховав багато молодих художників для специфічної роботи в поліграфії (поліграфічного ВУЗу тоді не було). В «УЖІ» тов. Бондарович працював до його ліквідації в 1929 році» (Цит за.: Подчекаєв О. На привалі// Культура і життя.- 1972.- 14 вересня).

¹⁶ О. Подчекаєв називає ще поезії О. Донченка і гуморески Остапа Вишні. Зазначимо, що в книзі В. Касіяна і Ю. Турченко «Українська радянська графіка» А. Бондарович атестується саме як ілюстратор – автор малюнків гуашшю (Касіян В., Тунченко Ю. Українська радянська графіка.- К., 1957.- С. 179).

О. Донченко «Про школярика-малярика» (книжка-ширмочка, додаток до журналу «Жовтень», 1928, №9) – обкладинка

Обкладинка журналу «Жовтень», 1928, №9

Обкладинка журналу «Жовтень», 1929, №8 («З яблуками»)

Т. Хоткевич «Бахтан» – сторінка журналу «Жовтень», 1929, №8.

Ілюстрації до повісті Г. Юнга «Хмереч» – розворот журналу «Червоні квіти» (Харків), грудень 1930 р. (№24).

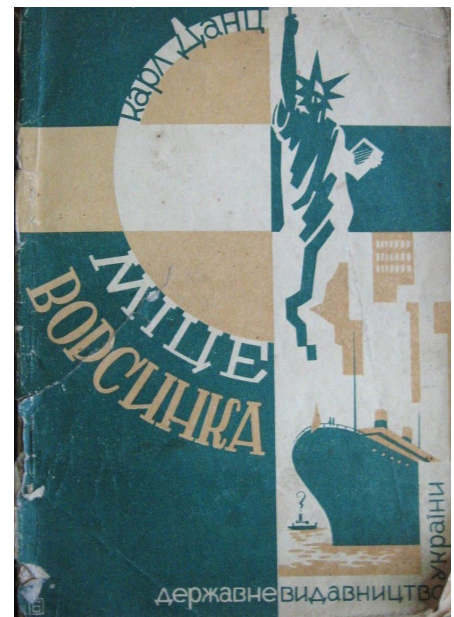
Обкладинка журналу «Жовтень», 1930, №1

Обкладинка журналу «Тук-тук», 1930, №9 (липень)

М. Іваницька «По гриби»
— розворот журналу «Тук-
тук», 1930, №9 (липень)

Карл Данц «Міце – ворсинка»,
Харків.: Держ. Видат. України,
1930. — обкладинка

Обкладинка книги В. Різниченка «Подорож
до землі невідомої» (Харків, Одеса.:
Молодий більшовик., 1932)

О. Слісаренко «Святкуймо п'ятнадцятий Жовтень»
(Х., Молодий більшовик, 1932) – обкладинка

Обкладинка узбецького дитячого
журналу – випуск, присвячений 100-річчю
смерті О. Пушкіна (1937, №1-2).

Обкладинка
журналу «Знання
та праця» (Харків)
– №13.

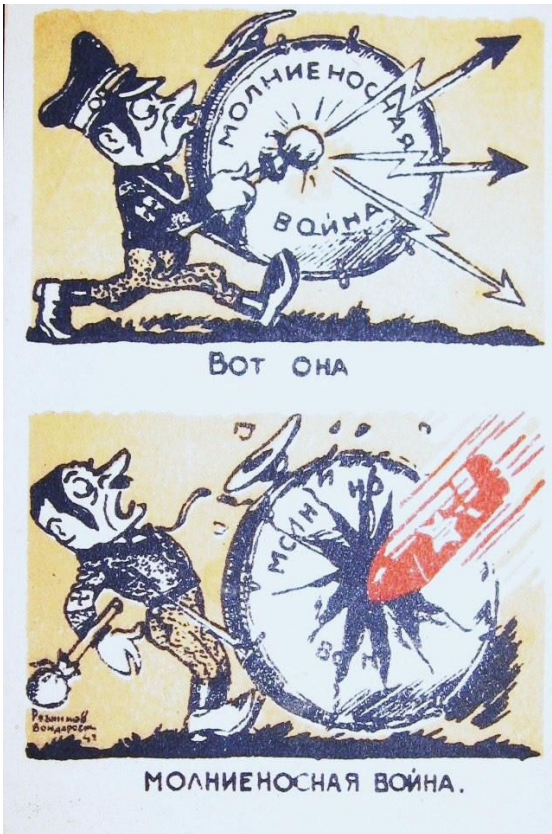
О. Слісаренко «Святкуймо п'ятнадцятий Жовтень» (Х., Молодий більшовик, 1932) – розворот

С. Михалков «Фома» (узбецькою мовою).-
Ташкент., 1938. – сторінкова ілюстрація

С. Михалков «Фома» (узбецькою мовою).-
Ташкент., 1938. – розворот

Поштова карточка «Вот она –
молниеносная война» (Ташкент., 1943)

С. Михалков
«Фома» (узбецькою
мовою).- Ташкент.,
1938. – кінцівка

Ю. Арбат «Три звезды»,
Ташкент., 1940. – обкладинка

в тексті. При цьому обкладинка будується досить умовно, «плакатно», за допомогою лише двох фарб. Вона не ілюструє той чи інший конкретний епізод, а скоріше створює певний «загальний образ» усієї книги. Але, якщо стилістична близькість обкладинок є безсумнівною, малюнки в тексті можуть бути досить різними. Так, «Міце-ворсинка» нагадує про журнальну графіку художника, в той час як «Подорож до землі невідомої» супроводжується ілюстраціями у «розмовочній» манері, схожими на малюнки до «Хмєреча». Таким чином, навіть в одному виданні можуть поєднуватися графічні тенденції різних періодів, на протязі яких довелося жити і працювати видатному майстру Анатолію Мартиновичу Бондаровичу.

Висновки. Матеріали, що зберігаються в архіві відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, суттєво доповнюють творчий образ Анатолія Мартиновича Бондаровича. Це стосується перш за все його ілюстрацій до дитячої літератури (кін. 1920-1930-і рр.), які досі не займали належного місця у дослідженні доробку видатного українського митця.

Література

1. Касіян В., Турченко Ю. Українська радянська графіка.- К., 1957.- С. 179.
2. Демосфенова Г., Нурок А., Шантыко Н. Советский политический плакат.- М., 1962.- С. 123.
3. Історія українського мистецтва/ під ред М. П. Бажана.- Т. 5.- К., 1967.- С. 208, 215.
4. Подчекаєв О. На привалі// Культура і життя.- 1972.- 14 вересня.
5. Художники народів СРСР: Библиографический словарь.- Т. 2.- М., 1972.- С. 28.
6. Словник художників України/ під ред. М. П. Бажана.- К., 1973.- С. 32.
7. Золотоверхова І. Український радянський кіноплакат 20-30-х років.- К., 1983.- С. 17, 21, 23, 57, 58, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 76, 103.
8. Мистецтво України: Біографічний довідник/ за ред. А. В. Кудрицького.- К., 1997.- С. 77.
9. Енциклопедія сучасної України.- Т. 3.- К., 2004.- с. 272.
10. Художники України.: Енциклопедичний довідник/ авт.-уп. М. Г. Лабінський. – К., 2006.- С. 88.
11. Історія українського мистецтва/ НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; гол. ред. Г. Скрипник., наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – Т. 5.: Мистецтво ХХ століття.- К., 2007.- С. 159, 172.